

Yunus Emre'nin Dilinde Karşıt Anlamlı Çiftler Üzerine Söz Dizimsel Bir Analiz

A Syntactical Analysis on Antonym Pairs in the Language of Yunus Emre

Dr. Öğr. Üyesi Erol KUYMA ¹

Öz

Dilsel anlam ilişkileri arasında yer alan karşıt anlamlılık, günlük konuşma dilinden edebi söylemlere uzanan bir kullanım alanına ve sıklığına sahiptir. Duygu ve düşüncelerin aktarımında etkili bir söyleyiş tarzı oluşturmak ve anlatımı daha dikkat çekici kılmak için karşıt anlamlı sözlere başvurulur. Karşıt anlamlılık (antonymy), aralarında anlam yönüyle zıtlık bulunan sözcükler arasında gerçekleşir. Karşıt anlamlı çiftler ad, zarf ve sıfat türünde sözcüklerden oluşabileceği gibi fiillerden de meydana gelebilir. Genelde karşıt anlamlılıkla ilgili çalışmaların anlamsal/kavramsal bir çerçevede yapıldığı görülmektedir. Aslında söz dizimsel yapılar da karşıt anlamlı çiftlerin bağlam içi kullanımlarını belirleyen/etkileyen bir özelliğe sahiptirler. Bu çalışmada, Yunus Emre Divanında yer alan karşıt anlamlı çiftlerin kullanım birliktelikleri üzerine söz dizimsel bir inceleme yapılmıştır. Hem Eski Anadolu Türkçesi döneminin hem de tasavvufi şiir geleneğinin en önemli isimlerinden olan Yunus Emre, şiirlerinde tasavvufi düşüncenin halkın anlayacağı bir dile ve milli bir kimliğe ulaşmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Yapılan incelemede, karşıt anlamlı çiftlerin önemli bir kısmının *X vü Y, hem X hem Y, ne X ne Y, ger X ger Y, eger X eger Y, X ile / {+(y)IIA} Y, gâh X gâh Y, kimi X kimi Y, kimin X kimin Y, biri X biri Y* şeklinde bağlaçların etkin olduğu yapılarda yer aldığı görülmektedir. Söz konusu söz dizimsel yapılar, karşıt anlamlılığı daha da belirginleştiren bir etkiye sahiptirler.

Anahtar Kelimeler: Karşıt anlamlılık, Yunus Emre, Söz dizimsel yapı

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Antonym, which is among linguistic meaning relations, has a usage area and frequency ranging from colloquial language to literary language. Opposite words are used in order to create an effective style of expression in the transfer of feelings and thoughts and to make the expression more remarkable. Antonymy, occur between words that are opposite semantically. Antonymy pairs, can occur in words such as nouns, adverbs and adjectives, as well as verbs. In general, it is seen that studies on antonymy are carried out in a semantic/conceptual framework. In fact, syntactic structures have a feature that determines/affects the in-context use of antonyms. In this study, a syntactic analysis was made on the usage pairs of antonyms in Yunus Emre's Divan. Yunus Emre, one of the most important names of both the Old Anatolian Turkish period and the sufic poetry tradition, an important role in reaching a national identity that the people could understand. In the examination, it is seen that a significant part of the pairs of antonyms are located in the structures in which *X vü Y, hem X hem Y, ne X ne Y, ger X ger Y, eger X eger Y, X ile / {+(y)IIA} Y, gâh X gâh Y, kimi X kimi Y, kimin X kimin Y, biri X biri Y* shaped conjunctions are effective. These syntactic structures make the antonymy even more pronounced.

Keywords: Antonymy, Yunus Emre, Syntactic structure

Paper Type: Research

¹ Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, erolkuyma@hitit.edu.tr

Atf için (to cite): Kuyma, E. (2021). Yunus Emre'nin dilinde karşıt anlamlı çiftler üzerine söz dizimsel bir analiz. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(Yunus Emre ve Türkçe Özel Sayısı), 69-82.

Giriş

Dil, öğeleri arasında çeşitli ilişkiler (dizisel/dizimsel) bulunan bir yapı, bir dizgedir (Kıran ve Eziler Kıran, 2002, s. 239). Anlatımın/iletişimin gerçekleşebilmesi için dili oluşturan unsurlar arasında anlamsal, söz dizimsel ya da yapısal bir ilişkinin kurulması gerekir. Bu ilişkiler, art zamanlı ve eş zamanlı olarak bazı değişimlere uğrayabilir veya sözcükler arasında hem anlamsal hem de söz dizimsel yeni ilişkiler kurulabilir. Söz konusu değişim ve ilişkilerde bağlam içi kullanımlar kadar sözcüklerin yer aldığı söz dizimsel yapılar da rol oynar. *Göstergeler, hemen her zaman içinde geçtikleri tamlamalar, tümceler ve sözcelerde, öteki sözcüklerle oluşturdukları bütünle kesinlik kazanır, belli bir kavramı eksiksiz yansıtır* (Aksan, 2016, s. 94). Yapı ve anlam arasında belirli bir ilişki bulunmaktadır. Bazı unsurlar, bu ilişkiyi belirginleştiren bir rol üstlenirler. “*Ne iyi ne kötü*”, “*kimi ağlar kimi güler*” örneklerinde de görüldüğü gibi bağlaçların “*iyi:kötü, ağla:-gül-*” sözcükleri arasındaki karşıt anlamlılığı daha da vurgulu hale getiren bir işlevi söz konusudur.

Karşıt anlamlı sözcüklerin birlikte kullanımında görülen söz dizimsel yapılar, Türk dilinin tarihsel dönemlerinde de gözlemlenmektedir. Çalışmamızda, Yunus Emre Divanı'nda geçen karşıt anlamlı sözcükler tespit edilerek bu sözcüklerin söz dizimsel yapı içerisindeki kullanımları ele alınmıştır.

Yunus Emre, 13. yüzyılın sonları ile 14. yüzyılın başlarında yaşamış, Eski Anadolu Türkçesi ile şiirler söylemiş büyük bir mutasavvıftır. Halk diliyle ortaya koyduğu son derece sade, anlaşılır üslubu, hem halk tarafından hem de sonraki mutasavvıflar tarafından kabul görmüştür.

13. yüzyılda, mutasavvıf şairler, vahdet-i vücut felsefesini ve düşüncesini halka benimsetmeye çalışmışlar, bu düşünce tarzına dil, şekil ve vezin bakımından milli bir nitelik kazandırmaya gayret etmişlerdir. Yunus Emre, bu yabancı felsefi unsuru milli unsurla birleştirerek zevk bakımından Acem tasavvufi eserlerinden tamamen farklı, bir Türk tasavvuf edebiyatının oluşmasına vesile olmuştur (Köprülü, 2020, s. 358-359). Tezcan, Yunus'un şiirlerinde eskicil (arkaik) görünen ancak 14. Yüzyıl Türkçesinde kullanımda olan, herkesin bildiği birçok sözcük bulunduğunun altını çizerek bu kelimelerin hemen hepsinin yeni yazı dilinde 16. yüzyıla kadar kullanıldığını belirtir. Bu sözcüklerin bir kısmı sonradan ya tamamıyla unutulmuş ya da dilde kullanılmayıp sadece ağızlarda yaşamaya devam etmiştir. Çoğu Türkçe kökenli olan bu sözcüklerin arasında Türkçeye çok önceden diğer dillerden gelip yerleşmiş sözcükler de bulunmaktadır (Tezcan, 2012, s. 114-115). 13-14. yüzyıl söz varlığının günümüze ulaşmasında büyük bir rol üstlenen Yunus, şiirlerinde tasavvufi düşüncenin aktarımında karşıt anlamlı sözcükleri de ustalıkla kullanmıştır.

Zıtlıklar, anlatımda öne çıkarılmak istenen duygu ve düşüncenin vurgulanmasında etkili bir söyleyiş sağlarlar. Karaağaç (2013, s. 364), metin kurgulamada karşı tezler oluşturmak için kullanılan karşıt anlamlıların sayesinde düşüncelerin daha açık ve anlaşılır şekilde ifade edildiğinin altını çizer. Eş anlamlılık, çok anlamlılık, alt anlamlılık, üst anlamlılık gibi dilsel anlam ilişkilerinden biri olan karşıt anlamlılık, duygu ve düşüncelerin aktarımında etkili bir üslup özelliği taşır.

1. Karşıt Anlamlılık

Genelde karşıt anlamlılık, “anlamları birbirine karşıt/aykırı olan sözcüklerin arasındaki ilişki, karşıt olma durumu/özelliği (Hatiboğlu, 1978, s. 80; İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011, s. 170; Kıran ve Eziler Kıran, 2002, s. 248; Korkmaz, 2007, s. 143; Vardar, 2002, s. 130) gibi benzer ifadelerle tanımlanmaktadır. Karaağaç (2013, s. 363), her bilginin karşıt bir bilgiyle doğduğunun altını çizerek karşıt anlamlı sözlerin birbirlerinin ses, yapı ve kullanım alanlarını doğrudan etkilediğini bildirir.

Karşıt anlamlılıkta, sözcüklerin ortak bir anlam ekseninde hareket etmesi esas olarak kabul edilmektedir. Diğer dilsel anlam bağlantılarında olduğu gibi bağlam içi kullanımlar, sözcük çiftleri arasındaki karşıt anlamlılığın oluşmasında belirleyici rol oynar. “Açık:kapalı” karşıt çiftinin söz dizimsel düzlemdeki görünümü üzerinden örnek verilirse;

(a) Hava bugün ne **kapalı** ne **açık**.

(b) **Kapalı** ortamlar, virüse bağlı enfeksiyonlara karşı insanları **açık** hale getiriyor.

(a)Anlamsal bileşenlerle derin yapıda beliren karşıtlık, **bulutlu:bulutsuz/güneşli:güneşsiz / aydınlık:karanlık** şeklindedir. **Kapalı:açık** karşıt çiftleri arasında kavramsal düzeydeki karşıtlık *ne...ne* bağlacı ile kurulan öbikleşme ile yapısal bir görünüm de kazanmaktadır.

(b)“Kapalı” sözcüğü ortam sözcüğünün sıfatı görevinde **havasız, kısıtlı** anlamında; “açık” sözcüğü ise “hal” sözcüğü öncesinde yine sıfat görevi ile **savunmasız** anlamında kullanılmıştır. “**havasız, kısıtlı** ile **savunmasız** sözcükleri arasında herhangi bir karşıt anlamlılıktan söz edilemez.

Karşıt anlamlılığın tanımı ile ilgili belirgin farklılıklar bulunmasa da sınıflandırma ve adlandırmada farklılıklar görülebilmektedir. Bunlardan bazıları;

Cruse (2000, s. 167-174), Opposites (karşıtlıklar/zıtlıklar) başlığı altında yaptığı sınıflandırmada, karşıt anlamlılığı (antonymy) ayrı bir madde olarak ele alır:

1. *Complementaries* (tamamlayıcılar/bütünleyiciler): *ölü:canlı, doğru:yanlış, içeri:dışarı*.

2. *Antonymy* (karşıt anlamlılık): a. *Polar antonyms* (kutupsal karşıt anlamlılar): *uzun:kısa, hızlı:yavaş, büyük:küçük*. Bu bölüm altındakilerin aynı zamanda derecelenebilir olduğunu belirtir. b. *Equipollent antonyms* (eşdeğer karşıt anlamlılar): *sıcak:soğuk, acı:tatlı, mutlu:üzgün*. c. *Overlapping antonyms* (örtüşen karşıt anlamlılar): *iyi:kötü, nazik:kaba, akıllı:aptal*

3. *Reversives* (ters yönlü olanlar): *Bu gruptakiler yön gösteren karşıtlıklardır, yukarı:aşağı, ileri:geri, üst:alt*.

4. *Converses* (karşıt/ters olanlar): *Bu gruptakiler yön gösteren karşıtlıklardır, üst:alt, önce:sonra, ödünç vermek:ödünç almak*,

5. *Markedness* (işaretili/belirtili olanlar): *Dağılımsal, semantik ve morfolojik işaretliler, olmak üzere üç çeşittir*.

6. *Polarity* (kutupsallık): *Mantıksal, morfolojik, özel ve tutum belirten olmak üzere dört çeşittir*.

Palmer (2001, s. 104-197), *zıt anlamlılık* başlığı altında karşıt anlamlılığı, 1. *Derecelenebilir (gradability)*, 2. *Tamamlayıcı (complementarity)*, 3. *İlişkisel (relational) zıtlar* olarak sınıflandırır.

Kıran ve Eziler Kıran (2002, s. 248), beş başlıkta ele alır: 1. *Ara kavram içermeyenler: ölüm:yaşam, kadın:erkek*, 2. *Ara evreler içerenler: sıcak:ılık:serin:soğuk*, 3. *Bütünleyici:evli bekar*, 4. *Karşılık içeren: almak:satmak*, 5. *Sadece karşıtlık ifade eden: büyük:küçük*.

Kerimoğlu (2014, s. 213-214), 1. *Bütünleyici (complementary) karşıtlık*, 2. *Dereceli (gradable) karşıtlık*, 3. *Bağlamsal (relationall karşıtlık)* şeklinde üç başlığa yer verir.

Yapılan çalışmalarda karşıt anlamlılık, genelde kavramsal/anlamsal boyutta ele alınmaktadır. Oysa karşıtlık oluşturan unsurların bağlam içi hareket tarzı ve birliktelikleri, karşıt anlamlılığın oluşumunda söz dizimsel bir etkinin de olduğunu gösterir. Bu açıdan, karşıtlık

konusunda yapılacak metin ya da söylem temelli çalışmalarda, söz dizimsel analiz ve sınıflandırmalar, özellikle yapı-anlam ilişkisini belirlemek açısından önem taşımaktadır.

Bu konuda yaptığı derlem tabanlı çalışmasıyla tanınan Jones (2002, s. 45-94), karşıtlıkları, birlikte kullanıldıkları söz dizimsel yapıları da esas alarak *majör* ve *minör* gruplar şeklinde farklı bir sınıflandırmaya tabi tutar. Onun sınıflandırması:

Majör grup: Ancillary Antonymy (bağımlı/yardımcı karşıt anlamlılık) ve Coordinated Antonymy (eşgüdümlü karşıt anlamlılık);

Minor grup: Comparative Antonymy (kıyaslı/karşılaştırmalı karşıt anlamlılık), Distinguished Antonymy (ayırt edici karşıt anlamlılık), Transitional Antonymy (geçişken karşıt anlamlılık), Negated Antonymy (olumsuzlanan karşıt anlamlılık), Extreme Antonymy (Uzak/uç karşıt anlamlılık), Idiomatic Antonymy (deyimsel karşıt anlamlılık) başlıklarından oluşur.

Akşehirli (2018, s. 43), Jones'un tasnifine de yer verdiği "Türkçede Bağımlı Karşıt Anlamlılık" adlı çalışmasında, Jones'un karşıt anlamlılık üzerine yaptığı çalışmanın alanyazında derlem tabanlı çalışmaların en önemlilerinden biri olmasının yanı sıra, bu anlam olgusunun söylemsel işlevleri açısından yeniden sınıflanması bakımından da önem taşıdığına dikkat çeker. Bir başka çalışmasında, karşıt anlamlılığı yapısal düzlemde ele alan Akşehirli (2014), başta olumsuzluk olmak üzere çeşitli dil bilgisel ve söz dizimsel yapılarla ve bağlaçlardan oluşan "yapısal karşıtlık tetikleyiciler"den söz eder.

2. Yöntem

Bu çalışmada, Yunus Emre'nin dilinde görülen karşıt anlamlı çiftlerin birlikte yer aldığı söz dizimsel yapılar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Yunus Emre Divanı (Tatçı, 2008) taranmış ve 92 adet karşıt anlamlı çifte ulaşılmıştır. Tespit edilen karşıtlıklar, içinde yer aldıkları yapılaraya göre sınıflandırılmış, örneklerin geçtiği yerler, alıntılarının sonunda şiir numarası/birim numarası şeklinde belirtilmiştir. Örnek: **Od u su** vü toprağı yili bile (379/2).

Çalışmamızda kuramsal olarak Jones'un (2002) karşıt anlamlı çiftleri söz dizimsel niteliklere göre sınıflandırdığı yaklaşım esas alınmış, Divan'dan tespit edilen karşıt anlamlı çiftler, söz dizimsel olarak dört ana başlıkta kategorize edilmiştir. Bu kategorilerden ikisi Jones'un sınıflandırmasında da yer alan "**eşgüdümlü karşıt anlamlılık (coordinated antonymy)**" ve "**olumsuzlanan karşıt anlamlılık (negated antonymy)**" örneklerinden oluşmakta, diğer iki kategori ise "**ikilemeler şeklinde karşıt anlamlılık**" ve tarafımızdan adlandırılan "**seçenekli/nöbetleşe karşıt anlamlılık**" başlığındaki örnekleri içermektedir.

3. Yunus'un Dilinde Karşıt Anlamlı Çiftler ve Yer Aldıkları Söz Dizimsel Yapılar

3.1. Eşgüdümlü Karşıt Anlamlılık (Coordinated Antonymy)

Karşıt anlamlı çiftlerin birlikte yer aldığı *X ve Y, X veya/ya da Y, hem X hem Y, ne X ne Y, ister X ister Y, ya X ya Y, ne kadar/nasıl X ya da Y* gibi söz dizimsel yapılarıdır (Jones, 2002, s. 73-74). Bu yapıda çiftin her iki üyesini de içeren ya da her iki üyesini de anlamsal ya da göndergesel olarak dışlayan bir işlev söz konusudur (Akşehirli, 2018, s. 44).

Divan'dan seçilen karşıt anlamlı çiftlerin yapısal birliktelikleri, benzer işlevli bağlaç ya da sözcük tekrarları ile sağlanmıştır: *X u Y / X vü Y, hem X hem Y ..., ne X ne Y, ger X ger Y / eger X eger Y, gerek/gerekse, X gerekse Y, X ile / {+(y)IIA} Y, X oldur Y ol / oldur X oldur Y / X ol Y ol, ya X ya Y*

3.1.1. X u Y / X vü Y

od:su

Od u su vü toprağı yili bile (379/2)

dost:düşmân

Bilmez misin gayretsüze *dost u düşmân* gülesini (348/9)

yaz:kış

Benüm durur bu cümle iş hikmetile bu *yaz u kış* (77/1)

dün:gün

Yûnus imdi sen Hakk'a ir *dün ü gün* gönlün Hakk'a vir (24/5)

sûd(fayda):ziyân

Ârif midür ol anlamaya *sûd u ziyânı* (357/2)

küfr:îmân

Gerekse kâfir olam *küfr ü îmândan* fârig (126/4)

kıyam: rükû/secde

Nisbet degüldür ana hem *secde vü rükû u kıyâm* (209/6)

yazug:müzd

Pes niçe ansun ol kişi *yazug u müzd* assı-ziyân (259/3)

yir:gök / arş:ferş

Bu *yir ü gök ü arş u ferş* ışk dadiyla kâyımdur (32/3)

senlik:benlik

Cânile ârif olup *senlik ü benlik* terk idem (201/27)

ogul:kız

Bunda dahı virdün bize *ogul u kız* çift ü helâl (234/5)

hâs:âm

Ben seni sevdiğümi işitsünler *hâs u âm* (202/1)

ag:kara

Kan yaş akıdur *ag u karadan* (284/4)

zâhir:pinhân

O cân kim *zâhir ü pinhân*-ı 'ışkdur (90/2)

dünyâ:âhiret

Bu dîn *ü* diyânetde *dünyâ vü âhiretde* (116/2)

şark:garb

Şarka vü garba ser-te-ser yire göge toldum ahî (370/10)

ata:ana

Hoşnud *ata vü anadan* kullık kadrin bilen benem (194/2)

ulvi:süfli

Ulvî vü süflî cümleten oldur ger bana görine (14/5)

gice:gündüz

Yolda kalupdur sakın *gice vü gündüz* sayan (236/5)

âşikâre:nihân

Sen bilürsin *âşikâre vü nihân* (417/27)

3.1.2. *hem X hem Y ...*

pîr (yaşlı):cüvân (genç)

Nevbet irse yönerür *hem pîre hem cüvâne* (313/8)

vir-:al-

Hem virürler hem alurlar ben bir ulu dîvân oldum (176/6)

derd:dermân

Kim sana ben sıdk olam *hem derd ü hem dermân* olam (201/42)

bâtın:zâhir / evvel: âhir

Hem bâtınam hem zâhirem hem evvelem hem âhirem (211/8)

3.1.3. *ne X ne Y*

şâd:gam

Bundan ulu ıssı makâm *ne şâd* vardır *ne gam* (331/5)

Leylâ:Mecnûn

Ne Leylâ idüm anda *ne Mecnûn-ı* ser-gerdân (260/5)

zeber (üst):zîr (alt)

Ne gök vardı *ne yir ne zeber* vardı *ne zîr* (243/9)

puta hâça tap-:dîn ü imân tut-

Ne pûta-hâça taparam *ne dîn ü imân tutaram* (180/7)

yir:gök

Yûnus bak neredesin *ne yirde ne gökdesin* (151/9)

assı:ziyân

Ne assı var *ne ziyân* gelsün cânuna kıyan (416/5)

irte:gice

Başuma dikeler hece *ne irte* bilem *ne gice* (241/5)

yohsul:bay

Ne yohsul u *ne baydasın ne köşk ü sarây*lardasın (186/4)

deryâ:katre

Ne deryâdur ne katredür gör indi (411/1)

var:yok

Ne sermâyem ola *ne var ne yokvam* (203/7)

âkil:dîvâne

Ne âkilem ne dîvâne (404/2)

uslu:delü

Ne usluyam ne delüyem neye benzer işüm benüm (214/4)

ölü:diri

Ne ölüsün ne diri hiç tenün yokdur senün (147/5)

kul:sultân

Hak'dan söyler bu dilüm *ne kul ne sultân* bana (12/3)

tamu:uçmak

Ne Tamu'da yir eyledüm

Ne Uçmak'da köşk bağladum (381/7)

esrük:ayık

Ne esrük ne humâr *ne* hod *ayıkvam* (203/4)

hayr:şer

Hicâb kalmadı ana ayruk *ne hayr u ne şer* (26/3)

3.1.4. *ger X ger Y / eger X eger Y*

erkek:dişi

Uzatdı bu halk işi *ger erkek ü ger dişi* (115/2)

bay:yoksul

Eger baydur eger yoksul ol eyler (95/9)

hayr:şer

Kim kime ne dirise *eger hayr u eger şer* (124/4)

3.1.5. *gerek/gerekse X gerekse Y*

müsülmân ol-: kâfir ol-

Gerek müsülmân olam bin yıl ibâdet kılam

Gerekse kâfir olam küfr ü îmândan fârig (126/4)

uryân yüri-:libâs gey-

Gerekse uryân yüri gerekse geygil libâs (119/2)

3.1.6. *X ile / {(y)IIA} Y*

od:su

Odula su toprak u yil bünyâd kılan Yezdân benem (211/6)

Leylî:Mecnûn

Leylî ile *Mecnûn* olup Ferhâd ile taşlar yonup (253/6)

karga:bülbül

Kargayıla bülbüli bir kafese koysalar (352/3)

gice:gündüz

Gice ile *gündüzi* gökde yidi yılduzı (133/4)

yir:gök

Yaradıldı *yir* ile *gök* Muhammed dostlığına (386/7)

câhil:ârifün

Câhil ile *ârifün* meseli şuna benzer (352/5)

dün:bugün

Ezel-ebed sorarısın *dün* ile *bugündür* bana (7/8)

âşık:ma'sûk

Gül ü reyhânun kokusu *âşıkıla ma'sûkadur* (3/7)

uçmag:tamu

Uçmagıla Tamu'yı cümle vücûdda bulduk (133/3)

yalan:gerçek

Yalanıla gerçeği berâber tutmayalar (57/6)

3.1.7. X oldur Y ol / oldur X oldur Y / X ol Y ol

viren:alan

Viren oldur alan ol sormaz nedür ziyânı (395/4)

gelen:giden / görinen:gören

Her *gelen oldur giden ol görinen oldur gören ol* (14/5)

âhir:ebed

Oldur âhir oldur ebed hem dillerde Küfven ahad (63/5)

öldüren:dirgüren

Öldüren ol dirgüren ol Yûnus imdi Hakk'ıla ol (112/7)

3.1.8. ya X ya Y

bugün:yarın

Geldüm dünyâyı seyr itdüm *ya bugün ya yarın* gitdüm (204/5)

kul:sultân

Ya kul ya sultân dimeyem kalsun işidenler tana (7/3)

3.2. Olumsuzlanan Karşıt Anlamlılık (Negated Antonymy)

Karşıtlı anlamlı çiftten birinin karşıtlı anlamlılığı artırmak amacıyla diğerini reddeden/olumsuzlayan bir çerçevede kullanılmasıdır. *X değil Y, X yerine Y, X'e karşı/karşın Y* şeklinde söz dizimsel bir özellik gösterir (Jones, 2002, s. 88). Akçataş, Türkiye Türkçesinde olumsuzlama edatı “değil” ile “nitelikte olumsuzlama, amaç-sonuçta olumsuzlama, bilgide olumsuzlama, mastarda olumsuzlama, tanımlamalarda olumsuzlama, sahiplikte olumsuzlama” şeklinde kurulan altı tür karşıtlı anlamlı ilişkiden bahseder (Akçataş, 2011, s. 313-314). Divan'dan derlenen karşıtlı anlamlı sözcüklerin birlikte kullanıldığı sözdizimsel yapılarda “değil” edatının yanı sıra olumsuzluk eki *-mA*, ve “yok” sözcüğü de yer almaktadır: *X değil Y{+DUR} / X{+DUR} Y değil, X olma Y ol, X yok Y {+DAdur}*.

3.2.1. X değil Y{+DUR} / X{+DUR} Y değil

bâkî:fâni

Bu dünya kahr evidür hem *bâkî* değil *fânîdür* (137/2)

sag:sol

Ol gerçeğe âşıklar küllî *sagdur sol değil* (163/7)

yalan:gerçek

Yalan degül *gerçektür* ben de gördüm tozını (407/5)

uslu:delü

Uslu degül *delüdü* yüce sarâyılar yapan (380/3)

agu:bal

Agudur bal degül dünyâ murâdı (279/4)

3.2.2. *X olma Y ol*

diken:gül

Diken olma *gül* ol eren yolında (279/6)

3.2.3. *X yok Y {+DAdur}*

assı:ziyân

Şol cân ki tapmadı Hakk'a *assısı* yok *ziyândadur* (54/5)

3.3. Seçenekli/Nöbetleşe Karşıt Anlamlılık

Bu başlık altında yer alan ve tarafımızdan adlandırılan karşıt anlamlı söz dizimsel yapılar, Jones'un sınıflandırmasına birebir uygunluk göstermeyen, Türkçeye özgü farklı söz dizimsel yapılardan oluşmaktadır: Korkmaz, başlıcaları *bazen ... bazen, bazı ... bazı, bir ... bir, biri ... öbürü, kah ... kah, kimi ...kimi* şeklindeki tekrarlı bağlaçları *nöbetleşme bağlaçları* olarak adlandırır. Bu bağlaçların, cümledeki iki öge arasında, çeşitli yönlerden seçenekli bir bağlama işlevi gördüğünü bildirir (Korkmaz, 2009, s. 1118-1121). Divan'dan derlenen karşıt anlamlı sözcüklerden bazıları *gâh X gâh/geh Y, kimi X kimi Y / kimin X ... kimin Y, biri X biri Y* gibi *nöbetleşme bağlaçları* ile söz dizimsel bir yapıda yer alırken bazıları *bir niçeleri X bir niçeleri Y, bir niçemüz X ... bir niçemüz Y... , bir dem ... X ... bir ... Y ...* şeklinde tekrar eden söz dizimsel yapılar içinde yer almışlardır.

3.3.1. *gâh X gâh/geh Y*

âzâd ol-:mahbûs ol- /zindândan çık-: zindân ol-

Gâh zindândan çıkam âzâd olam âbâd olam

Geh gine derbân olam *mahbûs olam zindân olam* (201/ 34)

mutî ol-:âsî ol-

Geh mutî' olam Hudâ'nun emrine bin cân ile

Geh dönem '*âsî olam* Mûsî olam 'İmrân olam (201/ 32)

duzah:cennet

Gâh duzahda yanam Firavn'ıla Hâmân'ıla

Gâh cennetde varam Gilmân'ıla Rıdvân olam (201/14)

gül-:agla-

Irmak gibi ben çağlaram *gâh gülerem gâh aglaram* (187/2)

in-:çık-

Gâh inem esfellere şeytâmla şerler düzem

Geh çıkam Arş üstine seyrân olam cevlân olam (201/9)

3.3.2. *bir niçeleri X bir niçeleri Y / bir niçemüz X ... bir niçemüz Y...*

ışk düz-: ışk boz-

Bir niçeleri ışk düzer bir niçeleri ışk bozar (47/2)

Leylî:Mecnûn

Bir niçemüz Leylî oldu *bir niçemüz Mecnûn* oldu (118/5)

3.3.3. *kimi X kimi Y / kimin X ... kimin Y*

ulu:kiçi

Kimi ulu kimi kiçi key kuşığı berkler yatur (82/1)

yiğit:koca

Kimi yiğit kimi koca kimi vezir kimi hoca (82/2)

kâfir:müselmân

Kimin kâfir idüp *kimin müselmân*

bay:yoksul

Kimi baydur kimi yoksul dime kim (95/9)

3.3.4. *bir dem X bir dem Y, bir dem ... X ... bir dem ...Y ...*

âsî:mutî

Bir dem 'âbid bir dem zâhid *bir dem âsî* bir dem *mutî* (278/4)

Musa:Firavn

Bir dem gelür *Mûsâ* olur yüz bin münâcâtlar kılır

Bir dem girer kibr evine *Firavn'ula* Hâmân olur (49/11)

mescid:deyr (manastır, kilise)

Bir dem varur *mescidlere* yüzün sürer anda yire

Bir dem varur *deyre* girer İncîl okur ruhbân olur (49/10)

gedâ(yoksul):hakân

Bir dem görür olmuş *gedâ* yalın tene geymiş abâ

Bir dem ganî himmet ile Fagfür u hem *Hakân* olur (49/7)

şâdî (sevinçli): giryân (ağlayan)

Bir dem gelür *şâdî* olur *bir dem* gelür *giryân* olur (49/1)

katre:ummân

Bir dem sanasın *katredür bir dem* taşar *Öummân* olur (49/4)

3.3.5. *biri X biri Y*

cennet:nar

Bu şârdan üç yol çıkar *biri cennet biri nâr* (69/7)

sag omuz:sol omuz

Birisi sag omzunda birisi sol omzunda (301/10)

Rahmâni'r-rahîm:Şeytâni'r-racîm

Biri Rahmâni'r-rahîm biri Şeytâni'r-racîm (86/3)

3.4. İkilemeler Şeklinde Karşıt Anlamlılık

Divan'da kullanım sıklığı açısından önemli bir yere sahip olan bu gruptaki örnekler, herhangi bir yapısal tetikleyici ya da biçim birimle birlikte hareket etmeyen ikileme şeklindeki örneklerdir. Diğer dil bilgisel yapılar gibi bir dil ürünü olan ikilemeler de söz dizimsel karşıtlığın oluşumunda önemli bir yere sahiptirler.

3.4. 1. X Y

assı:ziyân

Dostluk ticâretinde anılmaz *assı-ziyân* (264/6)

helâl:harâm

Helâl harâm karışdı assı-ziyân olısar (60/5)

evvel:âhir

Evvel âhir ol kala vü men aleyhâ fân olam (201/45)

ezel:ebed

Kendüye hayrân eylemiş *ezel ebed* dost bunları (415/1)

irte:gice

İrte gice ol dostıla bâzâr iden gelsün berü (287/8)

yaz:kış

Sözüm degül *yaz kış* için geldi maşûka iş için (312/7)

dün:gün

Bir niçeler turmışlar *dün-gün* nevbet önerler (313/7)

sual:cevap

Su'âl cevâb kelecisi buna degindür (19/8)

irkek:dişi

İrkek dişi uryân ola (272/5)

benlik:senlik

Bu *benlik senlik* şârını terkini uram yürüyem (213/5)

yaş:kuru

Kandayısa *yaş kuru* hiç sensüz olmaz biri (147/5)

varlık:yokluk

Havf ü recâ nice gelür *varlık yokluk* bıragana (17/7)

eyü:yavuz

Bu cümlesi *eyü yavuz* kamsın andan tutaram (180/3)

içüm:taşum

Maşer günü *içüm taşum* nâr olursa n'ideyin ben (274/2)

canlu:cansuz

Dünyede *cânlu cânsuz* olmayalar sensüz (147/8)

dünyâ:âhiret

Dost ışka ulaşalıdan *dünyâ âhiret* bir oldu (7/8)

acı:tatlu

Bir çeřmeden akan su *acı tatlu* olmaya (171/6)

yir:gök

Evvel kadîmden geldüm *yir gök* yaradılmazdan (233/1)

Sonuç

1. Dilsel anlam ilişkilerinden biri olan karşıt anlamlılık, duygu ve düşüncelerin aktarımında hem günlük dilde hem de edebi söylemlerde sıkça başvurulan bir ifade tarzıdır. Eski Anadolu Türkçesi döneminin önemli isimlerinden biri olan Yunus Emre de şiirlerinde tasavvufi düşüncenin ifadesinde karşıt anlamlı sözcükleri ustalıkla kullanmıştır.

Bu çalışmada, Yunus Emre Divanı'nda geçen 92 adet karşıt anlamlı sözcük tespit edilerek bunların söz dizimsel birliktelikleri görülmeye çalışılmıştır. Söz konusu yapıların, sözcükler arasındaki karşıt anlamlılığı daha belirgin hale getirdiği gözlemlenmiştir. Divan'da geçen ve söz dizimsel bir yapı içerisinde yer alan şu karşıt anlamlı çiftlere ulaşılmıştır: **acı:tatlu**, **agu:bal**, **âhir:ebed**, **âkil:dîvâne**, **arş:ferş**, **âsî:mutî**, **assî:ziyân**, **âşık:ma'sûk**, **âşikâre:nihân**, **ata:ana**, **âzâd ol-:mahbûs ol-**, **zindândan çık-:zindân ol-**, **bâkî:fânî**, **bâtın:zâhir**, **bay:yoksul/yohsul:bay**, **senlik:benlik/benlik:senlik**, **bugün:yarın**, **canlu:cansuz**, **cennet:nar**, **derd:dermân**, **deryâ:katre**, **diken:gül**, **dost:düşmân**, **duzah:cennet**, **dün:gün**, **dünyâ:âhiret**, **erkek:dişi**, **esruk:ayık**, **evvel:âhir**, **eyü:yavuz**, **ezel:ebed**, **gedâ(yoksul):hakân**, **gelen:giden**, **gice:gündüz**, **görinen:gören**, **göl:agla-**, **hâs:âm**, **hayr:şer**, **müslmân ol-:kâfir ol-**, **uryân yüri-:libâs gey-**, **hayr:şer**, **helâl:harâm**, **ışk düz-:ışk boz-**, **içüm:taşum**, **in-:çık-**, **irkek:dişi**, **irte:gice**, **kâfir:müselmân**, **ag:kara**, **karga:bülbül**, **katre:ummân**, **kıyam:rükû/secde**, **kul:sultân**, **küfr:imân**, **Leyli:Mecnûn**, **mescid:deyr** (manastır, kilise), **Musa:Firavn**, **mutî ol-:âsî ol-**, **od:su**, **ogul:kız**, **öldüren:dirgüren**, **ölü:diri**, **pîr (yaşlı):cüvân (genç)**, **puta hâça tap-:dîn ü imân tut-**, **Rahmâni'r-rahîm:Şeytâni'r-racîm**, **sag omuz:sol omuz**, **sag:sol**, **sual:cevap**, **sûd(fayda):ziyân**, **şâd:gam**, **şâdî(sevinçli):giryân(ağlayan)**, **şark:garb**, **uçmag:tamu**, **ulu:kiçi**, **ulvi:süfli**, **uslu:delü**, **var:yok**, **varlık:yokluk**, **vir-:al-**, **viren:alan**, **yalan:gerçek**, **yaş:kurı**, **yaz:kış**, **yazug:müzd**, **yiğit:koca**, **câhil:ârifün**, **dün:bugün**, **yir:gök**, **zâhir:pinhân**, **zeber (üst):zîr (alt)**.

Karşıt anlamlı çiftlerden bazıları, *gice* vü *gündüz*, *gice ile gündüz*; *yir ü gök*, *ne yirde ne gökde*, *yir ile gök...* örneklerinde de görüldüğü gibi farklı yapılar içerisinde yer alabilmektedir.

2. Divan'dan elde edilen karşıt anlamlı çiftler, **eşgüdümlü karşıt anlamlılık**, **olumsuzlanan karşıt anlamlılık**, **seçenekli/nöbetleşe karşıt anlamlılık** ve **ikilemeler şeklinde karşıt anlamlılık** şeklinde sınıflandırılmıştır. İlk ikisi Jones'un (2002) sınıflandırmasında yer alan başlıklardan olup "seçenekli/nöbetleşe karşıt anlamlılık" tarafımızdan adlandırılmıştır. Oluşum şekilleri içerisinde karşıt anlamlı sözcükleri de barındıran ikilemeler, sözdizimsel karşıtığa hizmet eden önemli yapılarından biridir. Bu nedenle ayrı bir başlık şeklinde sınıflandırmaya dâhil edilmiştir. Bu başlıklar altında sınıflandırılan karşıt anlamlı çiftler, söz dizimsel olarak farklı yapılar içerisinde yer almaktadırlar. Bu yapıların kuruluşu aşağıda verilmiştir:

eşgüdümlü karşıt anlamlılık: X u Y / X vü Y, hem X hem Y, ne X ne Y, ger X ger Y / eger X eger Y, X ile / {+(y)IIA} Y, X oldur Y ol / oldur X oldur Y / X ol Y ol, ya X ya Y

olumsuzlanan karşıt anlamlılık: X degül Y {+DUr} / X {+DUr} Y degül, X olma Y ol, X yok Y {+DAduR}

seçenekli/nöbetleşe karşıt anlamlılık: gâh X gâh/geh Y, bir niçeleri X bir niçeleri Y / bir niçemüz, X ... bir niçemüz Y..., kimi X kimi Y / kimin X ... kimin Y, bir dem X bir dem Y, biri X biri Y

ikilemeler şeklinde karşıt anlamlılık: XY

3. Sözdizimsel yapılar içerisinde en yoğun kullanım **eşgüdümlü karşıt anlamlılığı oluşturan** X u Y / X vü Y, ne X ne Y, X ile / {+(y)IIA} Y ve **ikileme** şeklindeki XY yapısında görülmektedir. Tüm yapılar değerlendirildiğinde “vü, hem...hem, ne...ne, ger...ger, eger...eger, ile, ya...ya, gâh...gâh, kimi...kimi”, karşılaştırma bağlaçları ile “degül” olumsuzlama edatının karşıt anlamlı çiftlerin söz dizimsel birlikteliklerinde daha işlevsel oldukları görülmektedir.

4. Sözcükler arasında kavramsal düzlemde gerçekleşen karşıt anlamlılık, söz dizimsel açıdan da ele alınması gereken dilsel bir özellik taşımaktadır. Bu bakımdan söz dizimsel açıdan yapılacak analiz ve sınıflandırmalar, özellikle karşıt anlamlılıkla ilgili metin ya da söylem temelli araştırmalarda, yapı-anlam ilişkisinin de daha net görülmesini sağlayacaktır.

Makalede Kullanılan İşaretler

- ... Karşıt sözcükle aynı öbek içinde bulunan unsur.
- : Karşıtlık ifadesi bildirir.
- / veya
- + Öncesinde isim türünde sözcük olduğunu gösterir.
- Öncesinde fiil türünde sözcük olduğunu gösterir.
- { } Biçim birimleri gösterir.
- X, Y** Karşıt anlamlı sözcükler.

Kaynakça

- Akçataş, A. (2011). A study on antonymous relations in turkey turkish proverbs and idioms. *Turkish Studies*, 6/1, 311-322.
- Aksan, D. (2016). *Anlambilim*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Akşehirli, S. (2014). *Yapısal karşıtlık tetikleyicileri ve söylemsel karşıtlıklar*. 28.Ulusal Dilbilim Kurultayı, Sakarya Üniversitesi, 8-9 Mayıs, Sakarya.
- Akşehirli, S. (2018). Türkçede bağımlı karşıt anlamlılık. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 41-60.
- Cruse, D. A. (2000). *Meaning in Language, An Introduction to Semantics and Pragmatics*. New York: Oxford University Press.
- Hatiboğlu, V. (1978). *Dilbilgisi terimleri sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Jones, S. (2002). *Antonymy: A Corpus-based Approach*. London: Routledge.
- Karaağaç, G. (2013). *Anlam, anlam bilimi ve iletişim*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kerimoğlu, C. (2014). *Genel dilbilime giriş*. Ankara: Pegem Akdemi.
- Kıran, Z. ve Eziler Kıran, A. (2002). *Dilbilime giriş*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Korkmaz, Z. (2007). *Grammer terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: TDK.

- Köprülü, M. F. (2020). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Palmer, F. R. (2001). *Semantik yeni bir anlam projesi* (R. Ertürk, çev.). Ankara: Kitabiyat Yayınları.
- Tatçı M. (2008). *Yunus Emre Divanı, tenkitli metin 2*. İstanbul: H Yayınları.
- Tezcan, S. (2012). Eski Anadolu Türkçesi ve Yunus Emre şiirlerinin dili üzerine. A. Y. Ocak (Ed.), *Yunus Emre* içinde (ss. 97-123). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 100